

ДАВНЬОРУСЬКОЇ МОВИ Концепція — погляд частини мовознавців на мовну картину східних слов'ян періоду Київської Русі. Давньорус. мову (Д. м.) як спільну для сх. слов'ян, на основі якої утворилися укр., рос. та білорус. мови, визнавали О. Востоков, І. Срезневський, О. Потебня, О. Соболевський, О. Шахматов, А. Селіщев, С. Обнорський, М. Дурново, Б. Ляпунов, Г. Ільїнський, В. Виноградов, Р. Аванесов, П. Кузнецов, Л. Булаховський, В. Борковський, Ф. Філін, М. Жовтобрюх, В. Колесов, В. Німчук та ін. Низка дослідників розглядає Д. м. лише як писемну мову, заперечуючи існування спіл. усної сх.-слов'ян. мови. При цьому початок формування української мови, як і рос. та білоруської, пов'язують безпосередньо з розпадом праслов'ян. мови (С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко, І. Огієнко, Ю. Шевельов, В. Русанівський, О. Ткаченко, Г. Півторак, І. Матвіяс, В. Склярєнко та ін.).

Із праслов'ян. етномов. спільності сх. слов'яни виділилися прибл. у 6 ст. н. е. До сх.-слов'ян. територ. об'єднань (у 7–9 ст. це були союзи племен) належали словени, кривичі, в'ятичі, радимичі, дреговичі, поляни, волиняни, древляни, сіверяни, угличі (уличі), тиверці, дуліби, білі хорвати. Вони користувалися близькоспорідн. сх.-слов'ян. діалектами, що виділилися з праслов'ян. мови. Сукупність цих діалектів і дістала у наук. літературі назву «Д. м.». Писемна Д. м. мала розгалужені стилі (юрид.-діловий, літопис., світсько-художній), виконувала держ. та світські культурні функції. Це мова «Руської правди», «Повісті временних літ», «Слова о полку Ігоревім», «Повчання Володимира Мономаха», «Моління Даниїла Заточника» та ін. У різних регіонах Русі вона збагачувалася місц. лексич. та стиліст. особливостями, згодом стала основою формування укр., білорус. і частково рос. писем.-літ. мов давнього періоду. Крім того, давньорус. (спільно-східнослов'ян.) мова — певна абстракція, набір характер. лінгвал. рис, якими сх.-слов'ян. діалекти 7–12 ст. вирізнялися серед ін. слов'янських. Оскільки давній сх.-слов'ян. мовний ареал був діалектно досить виразно здиференційований, монолітної, структурно одноманітної Д. м. не було.

Мовні особливості давньорус. діалектів реконструюються на основі свідчень пам'яток, написаних кирилицею (відомі від серед. 11 ст., окремі написи — від поч. 10 ст.), та сучас. сх.-слов'ян. говорів із залученням матеріалу з ін. слов'ян. мов. Частина фонет., лексич. і грамат. рис зближує Д. м. з пд.-слов'ян. та зх.-слов'ян. мовами. Водночас Д. м. відрізняється специф. рисами. Фонет. фактами дописем. періоду стали повноголосся та початкові [ро], [ло] з праслов'ян. *or*, *ol* перед приголосними при циркумфлексній інтонації як

специфічно сх.-слов'ян. реалізація закону відкритого складу у сполученнях голосних із [r], [l]; палатальні [ч'], [ж'] (через ступінь [дж']) з праслов'ян. [tj], [dj] (свѣча, межа) і [kt], [gt] перед голосними перед. ряду (печи, мочи) та ін. Після деназалізації носових голосних (10 ст.) система вокалізму налічувала десять фонем: голосні перед. [i], [ѣ], [ь], [e], [ä], серед. [ы] і заднього [y], [o], [ъ], [a] рядів. У системі консонантизму було 26 фонем: губні [п], [б], [в (w)] (імовірно, губно-губний), [м], передньоязикові тверді [д], [т], [з], [с], [н], [р], [л], середньоязикові [с'], [з'], [ш'], [ж'], [дж'], [ц'], [ч'], [ш'ч'], [ж'дж'], [н'], [р'], [л'], задньоязикові [к], [г] (у частині діалектів [g] або [h]), [x]. Звук [j] був позиц. варіантом голосної фонемі [i]. Приголосний [ф] вживався тільки в запозич. словах. Перед голосними перед. ряду приголосні зберігали позиц. палаталізованість, що виникла у праслов'ян. мові в результаті дії закону складового сингармонізму.

2-е пом'якшення приголосних у 2-й пол. 11 ст. призвело до ліквідації відмінності між фонематич. і позиц. м'якістю (не в усіх діалектах Д. м. цей процес відбувся послідовно): палатальні приголосні змінилися на палаталізовані (передньоязикові за місцем творення). Якості приголосного і голосного стали взаємопов'язаними в єдиній функціон. одиниці — силабемі. Після занепаду редукованих голосних за приголосними фонемами закріпилася диференц. ознака палаталізованості, а за голосними — лабіалізованості (у більшості говорів). Занепад слабких редукованих (11–13 ст.) призвів до їх повної девокалізації, сильні [ъ], [ь] перейшли відповідно в [о], [е] (позиц. різновиди [ы], [ь] — голосні [ы], [і] — у сильній позиції змінилися у протоукр. і протобілорус. діалектах в [ы], [і], у проторос. — в [о], [е]). Унаслідок занепаду редукованих у фонол. системі Д. м. перебудувалися фонемні відношення: скоротилася кількість голосних фонем, виникли закриті склади, відбулися процеси спрощення, асиміляції і дисиміляції у нових групах приголосних та ін. Праслов'ян. інтонац. розрізнення втратилися; наголос став динамічним. Високорозвиненими були лексична, словотвірна і грамат. системи, які успадкували багато рис праслов'ян. мови і разом з тим виробили чимало інновацій. Грамат. будова Д. м. була флективною. У системі іменника розрізняли три роди, три числа і сім відмінків. Типи відмінювання іменників (їх було шість) визначалися характером давньої (праіндоевроп.) основи. Прикметники мали іменну й займенникову форми (якісні — добръ, добрыи; відносні — камнь, камный; вищий ступ. порівняння — добръи, добръишии). Найвищий ступ. утворювали описово. Типи дієвідмінювання роз-

різняли за двома основами: теперіш. часу й інфінітива. Від основи теперіш. часу утворювали наказ. спосіб, активні і пасивні дієприкметники теперіш. часу; від основи інфінітива — супін, аорист, імперфект, активні і пасивні дієприкметники минулого часу, дієприкметники минулого часу на -л-. Форми минулого часу були прості (аорист, імперфект) і складені (перфект, плюсквамперфект). За час функціонування Д. м. відбулися занепад давньої системи відмінювання іменників, формування числівника як окремої частини мови, втрата супіна, виникнення єдиної форми минулого часу на основі перфекта, нових форм умов. та наказ. способів, дієприслівників та ін.

Давньорус. літ. мова поєднувала в різних типах писемності особливості народнорозмов. та старослов'ян. мов. Старослов'ян. (церк.-слов'ян.) мова давньорус. редакції, тобто позначена впливом сх.-слов'ян. діалектів, закріпилася як мова Церкви, церк. літ-ри та богослужіння. Натомість у приват. листуванні, ділових пам'ятках («Руська правда», грамоти), літописах, літ. творах («Слово о полку Ігоревім») більш відчутний вплив діалектів. У Д. м. розрізняли говори пн.-зх. територій із цоканням (нерозрізненням [ц] і [ч]), проривним [г], формою родового відмінка однини жін. роду на -ѣ (у женѣ) та пд. і пд.-сх. — з розрізненням [ц] і [ч], фрикативним [g] або [h], формою родового відмінка однини жін. роду на -ы (у жены) та ін. Діалектні відмінності були і в лексиці. За наслідками процесу занепаду редукованих в 11–13 ст. південь і пд. захід (території майбут. укр. та білорус. мов) виявилися протиставленими півночі й пн. сходові (територія майбут. російської мови).

Рекомендована література

1. Потєбня А. А. Два исследования о звуках русского

языка. Воронеж, 1866;

2. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка. К., 1888;
3. S. Smal-Stockyj, T. Gartner. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. Wien, 1913;
4. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. Петроград, 1915;
5. Його ж. Введение в курс истории русского языка. Петроград, 1916;
6. Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв. К., 1924;
7. Якубинский Л. П. История древнерусского языка. Москва, 1953;
8. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка. Москва, 1957;
9. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка. Т. 1–3. Москва, 1958;
10. Филин Ф. П. Образование языка восточных славян. Москва, 1962;
11. Його ж. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Ленинград, 1972;
12. Історія української мови. Фонетика. К., 1979;
13. G. Y. Shevelov. Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg, 1979 (укр. перекл. – Історична фонологія української мови. Х., 2002); Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка. Москва, 1980;
14. Півторак Г. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. К., 1988;
15. Його ж. Історична правда проти імперської облуди. К., 2018.

В. А. Глущенко, Г. П. Півторак

Бібліографічний опис:

Давньоруської мови концепція / В. А. Глущенко, Г. П. Півторак // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-23350>. – Останнє поновлення : 2018.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).